

ДИАЛОГИЧНА ПЕДАГОГИКА

Доц.д-р Иван П. Иванов

ДИАЛОГЪТ В ОБРАЗОВАНИЕТО. Терминът “диалог” се употребява в различен смисъл. Диалогът се възприема от представители на много политически ориентации като потенциално решение на социалните конфликти и като основание за рационални обществени решения.

Във философията още от времето на Платон той е еквивалент на диалектика и рационалност.

Приема се, че образованието чрез диалог обслужва демокрацията, дава възможност за комуникация на различията и позволява активно конструиране на нови знания и разбирания. [3]

Диалогът се интерпретира много различно в педагогиката. В тези различни теории се отразяват и различните им методологически представи - относно природата на знанието, природата на комуникацията, ролите на учителя и ученика, взаимните етически задължения, произтичащи от това и пр. В този смисъл учителят се приема като:

- **водач** на ученика към определени знания.
- **помощник** на ученика за достигането до собствени открития.
- **партньор** на учениците при съвместното търсене на истината.

Образователната функция на диалога се дължи на енергичните дебати и аргументацията.

КОНЦЕПЦИИ ЗА ДИАЛОГА В ОБРАЗОВАНИЕТО. Шест доминиращи традиции, свързани с концепцията за диалога влияят на целите и методите на образованието.

- **Либерализъм** (Дюи) - диалогът е стожерът на демокрацията, гарант за разнообразие. Цел на образованието е подготовката за “съвещателна демокрация” - широк обществен диалог.
- **Радикализъм** (Беленки, Гилиган) - диалогът е средство да преодоляване на стереотипните норми и ценности и налагане на разнообразието.
- **Конструктивизъм** – подчертава се ролята на комуникацията (аргументи и контрааргументи) за постигане на истината. Формата “въпрос-отговор” (стимул-реакция), се разглежда като външно комуникативно представяне на процеса на процес на диалектическо мислене, основано на догадка, критика и реконструкция на идеи.
- **Херменевтика** (Гадамер) и **екзистенциализъм** (Бубер) – диалогът е условие за междуличностно разбиране и съгласие.
- **Постлиберализъм** (Хабермас) - диалогът е филтрираща среда с встроени оценъчни стандарти (неявни норми), които могат и трябва да се подложат на критическа проверка.
- **Постмодертизъм** (Фрейре, Жиру, Макларен) – противопоставяне на монологичната на диалогичната педагогика, отричане на “банковата” форма на образование, концепция за “осъществяването” като преодоляване на “непреходното съзнание”. [2]

Тези шест концепции за диалога включват почти целия диапазон от теми в образованието. Въпреки, че се различават, имат и общи елементи: диалогът предполага изначални различия; той изисква междуличностно разбиране, резултат от рефлексия; в педагогически план диалогът означава обучение, автономия и самопознание. [3]

МОНОЛОГИЧНО И ДИАЛОГИЧНО ОБЩУВАНЕ. Монологичното общуване предполага доминиране във взаимодействието на намеренията и волята на единия от участниците (учителя), като неговите предложения трябва да бъдат приети без уговорка от останалите участници (учениците).

- Винаги един от участниците е активен (субект на общуване) и насочва своята активност към другия участник (обект на общуване), който остава пасивен
- самото общуване е опосредствано преди всичко от предмета (темата).

Диалогичното общуване (dialogic communication) е общуване, основано на диалога.

- Диалогичното общуване предполага активност (субективност) на всички участници,
- Насочено е не само към предмета на общуване, а и към личността на участниците.
- Предполага съвместно обсъждане на ситуацията и разрешението на проблема.

ОСОБЕНОСТИ НА ДИАЛОГИЧНОТО ОБЩУВАНЕ. Диалогичното общуване се разглежда като условие за реализация на субект-субектни отношения в образованието в противоположност на традиционното субект-обектно (монологично) отношение.

Субекти на диалогичното общуване в образователния процес са всичките участници - деца, родители, учители, администрация, потребители на образователни услуги, изследователи.

Диалогичното общуване разширява кръгозора на човека, който винаги е едностранен.

- Поради това, че участниците в него разкриват един за друг тези скрити страни на предмета, които са недостъпни за индивидуалното съзнание, се приема, че участниците във взаимодействието са ценности един за друг.
- От там пък произтича свойството откритост или способността открито да се експонира своята позиция по отношение на предмета.

ДИАЛОГ И ОБЩУВАНЕ. Основният въпрос, който възниква, е дали всеки контакт на учител и ученик или между учениците може да се нарече “диалог”, дали “диалог” е “общуване”.

- Дюи: “Не само социалният живот е идентичен с общуването, но и общуването (и следователно, целият социален живот) е възпитателно.” Такъв подход елиминира различията между диалог, общуване и педагогическа намеса. Всички комуникативни и представителни действия се тълкуват като форми на социална практика. [2]
- Диалогът е форма на социоисторически определени отношения на хора, действия, текстове и ситуации. Участието в него е приемане на роля в пределите на конкретна социална практика (дискурс).

ПРЕДМЕТ НА ДИАЛОГИЧНО ОБЩУВАНЕ. Това може да е всяка сфера на човешката дейност и познание, но основното деление в съдържателен план е на междуличностно и функционално-ролево (делово) диалогично общуване.

- Деловото диалогично общуване е свързано с ролите, които участниците заемат в образователния процес. Диалогът е свързан с предметната дейност.
- Междуличностното диалогично общуване е свързано с параметрите на междуличностните отношения на участниците в образователния процес.
- Предмет на диалога са самите отношения в хода на общуването между учителя и ученика, субективно преживявани и определени от системи нагласи, ценностни ориентации, очаквания и стереотипи на мислене, позволяващи на партньорите да се възприемат един друг и да оценяват развитието на диалога.

ЕФЕКТИ ОТ ДИАЛОГА. Те се в няколко насоки:

- нагласа за партньорство в общуването,
- признаване на правата на партньора на собствена гледна точка и нейната защита,
- умение за изслушване на партньора,
- готовност да се постави в позицията на партньора, способност за емпатия и съпреживяване.

За да стане това е необходимо:

- В предмета на диалога да са въплътени ценности и интереси, които заемат в момента водеща позиция в йерархията на мотивите на субекта;
- Всеки от партньорите има своя собствена, различна от тази на другите визия за предмета;
- Съдържанието на предмета на общуване поражда в участниците индивидуални смисли, които се пресичат в хода на взаимодействието и създават общо смислово поле.

ДЕТЕРМИНАНТИ НА ДИАЛОГА. Диалогът като педагогическо явление силно зависи от: изменящите се демографски обстоятелства на образованието; изменящите се образователни потребности и цели на обществото; контекста на взаимодействието учител-ученик; другите действия и отношения на участниците; предметът на обсъждане; различията между непосредствените участници. Те са на няколко нива и обикновено са бариера и източник на напрежение и трудности:

- **Различия в идентичността (индивидуални особености)** - по перспектива, подготовка, светоглед, опит и пр., като именно те създават възможността едни хора да се учат от и с други хора.
- **Различия в позициите на участниците в по-широк контекст (извън конкретния диалог)** - власт и привилегии един спрямо друг. Обикновено са институционализирани (учител-ученик).
- **Различия в значенията** - разбирането за "съгласие", "разбиране", "компромис" и пр. цели на диалога и по отношение на съдържателните термини.
- **Различия в оценките**, които различните участници дават на действията - своите и на другите.

- **История на предишните участия в диалози.** Спомени, умножаване на ефекта. Различия, породени от различните индивидуални отношения.
- **Комуникативни компетентности** - качества, които позволяват на учениците да участват ефективно в някои видове диалог. [2]

ПЕДАГОГИЧЕСКИ КОМУНИКАТИВНИ ОТНОШЕНИЯ. Диалогът като образователен идеал е: специфичен вид педагогическо комуникативно отношение и диалогично взаимодействие, насочено преднамерено към обучението и възпитанието.

Всяка педагогическа теория в крайна сметка се свежда до набор предписания относно педагогическите комуникативни отношения.

Има комуникативни отношения, които не са педагогически, но в рамките на класната стая могат да имат педагогически ефект, дори и когато не са пряко предназначени за това.

Не всяко взаимодействие се разглежда като диалог. Диалогът се определя от броя участници и начина на взаимодействие. Педагогическият диалог:

- не е целенасочен, т.е. няма преднамерен резултат;
- има тенденция към децентрализация и неавторитарност;
- изменението е непреднамерено, но непосредствено;
- неговите основания са езика, причината, етиката и социалната организация.

Диалогичните отношения не са сухи интелектуални, а обогатени етически. Процесът зависи от "комуникативните добродетели" на участниците, включващи: другарство, сътрудничество, взаимно уважение, преодоляване на разногласия, недоразумения, търпение, толерантност, откритост, критичност и търпимост към критиката, признаване на грешките, самоограничение, самодисциплина.

Тези "комуникативни добродетели" са съществени образователни цели. В същото време, образованието е процес на усъвършенстване и експериментиране.

КРИТИКА НА ДИАЛОГА. Основен пункт на критиката на диалога е дали той е достатъчно чувствителен към разнообразието, тоест към различните култури, цели, поведение на хората - дали второстепенните групи имат същите права и възможности за активно участие.

- Изтъкването на различията се възприема не само като категория за идентификация, а и като опит за маргинализация.
- Разнообразието винаги е проблем за диалога - различни езици, разбираня за норми и правила на участие, рефлексивност, цели в диалога - пълно или частично съгласие.
- Основният проблем е равенството и взаимността в диалогичните отношения.
- Диалогът може да се превърне в налагане на една теза над другите, макар и ненасилствено.
- Диалогът има тенденция за подтискане на хора и групи, които се чувстват елиминирани от него, както и такива, които се присъединяват за сметката на самоограничения.
- Диалогът е невъзможен или труден в ситуации на конфликт. [3]

ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ДИАЛОГА. Диалогът се възприема по различен начин:

- като средство за съединяване или примиряване на различията,
- за координиране на действията въпреки различията,
- за достигане на разбиране, уважение, търпимост към различията;
- той може да се възприема като изгода или потенциална изгода, но и като заплаха или невъзможност...
- Теориите за диалога му приписват неутрален характер - в комуникативния процес всички участници са равноправни. В същото време възприемането на диалога като общ педагогически подход изисква отчитане особеностите на контекста. [3]

МАНИПУЛАТИВНА И КОМУНИКАТИВНА ПЕДАГОГИКА. Образованието по своята същност винаги е някаква форма на манипулация, защото е насочено към някаква цел и в обществото учител-ученици целенасочените действия са на учителя.

Има няколко педагогически доктрини, отразяващи манипулативността на педагогиката.

КЛАСИЧЕСКА ПОСТАНОВКА. Доминира до 60-те години на XX век. Основни идеи:

- На хората трябва да се гледа като на цел, детето още не е способно на реален диалог и реална комуникация, които са признаци за зрелост и са присъщи на възрастните.
- Образованието като траектория, през която детето е манипулирано и насочвано. По думите на Ричард Петерс: “детето може и трябва да влезе в двореца на комуникацията през задния двор на манипулацията.” Манипулативната педагогика е парадоксална, тъй като води детето към свободата чрез принуда. [1]
- *Едностранна интенция* - образователните отношения са едностранно насочени. Образователното общество (включващо зрели и незрели хора) е конструирано заради детето, то е разположено в него, за да се формира.
- Отрицателна антропология - детето се описва в отрицателни термини: още не образовано, още не рационално и пр.
- Образованието е структурно асиметрично. Образованието е целенасочена дейност на педагога, но не и на детето, което е обучавемо.

ЕКЗИСТЕНЦИАЛИЗЪМ.

- *“Нарушена интенция”* - учителят може да претърпи неуспех, ако ученикът няма желание. Образованието не зависи само от намеренията на възрастния.
- Към педагогическата власт се добавят: педагогическото: безсилие, любов, отговорност, съмнение и отчаяние.
- В антропологически смисъл, педагогът и детето са поставени в еднаква ситуация - “радикално равенство на възможностите” по отношение на екзистенцията.

СИМВОЛЕН ИНТЕРАКЦИОНИЗЪМ. Образованието не се схваща като манипулация на поведението или на поведенческите нагласи на детето, а като процес на социално взаимодействие, със-

тавено от интерпретираните действия на всички участници. Образованието е *двустранно интенционен* процес. Детето не се схваща като несъвършено (положителна антропология). [1]

КОМУНИКАТИВНА ПЕДАГОГИКА. В съвременността множество педагози споделят едно и също разбиране относно отношенията на учителя и учениците. Те искат те да са равни и симетрични. По тази причина се използват термините “диалог” и “комуникация”. Аргументът е, че педагогическите отношения са човешки отношения и като такива не трябва да се свеждат само до инструментални и манипулиращи. Такива са: “диалогичната педагогика” на Мартин Бубер (M. Buber); “критично-комуникативната педагогика” на Клаус Шалер (K. Schaller); немската “анти-педагогика”, постмодерната педагогика - Ханс-Георг Гадамер, Юрген Хабермас, Пауло Фрейре.

ДИАЛОГИЧНА ПЕДАГОГИКА. Свързва се с няколко основни постановки:

- Отрицание на “банкерското образование” (Фрейре), което подчертава активната роля на учителя в отношенията с ученика. Това е позиция на угнетителя, отхвърляща активната роля на ученика.
- Според Фрейре, диалогичното действие има две основни измерения: отражение и действие. Формулите са:
- Действие + Отражение = дума = работа = практика
- Действие без Отражение = активизъм (действие без мислене)
- Отражение без Действие = вербализъм = “празни приказки”.
- Диалогът изисква: скромност (не е възможен при демонстриране на превъзходство), вяра в човешкото (хуманност), надежда, критически размисъл, размяна на идеи, сътрудничество.
- Без диалог няма комуникация, а без комуникация – няма истинско образование.

КОНВЕНЦИОНАЛЕН И ДИАЛОГИЧЕН МОДЕЛИ НА ОБРАЗОВАНИЕ. Диалогичната педагогика се развива като критика на конвенционалните модели на образование.

В **конвенционалния** модел:

- Ролите са социално и културно определени.
- Диалогът се определя от курикулума - тясно и инструментално, като просто средство за постигане на явни учебни цели.
- Езикът има своя история, актьорите - също, обстоятелствата, че са заедно - също.
- Основан главно на устния обмен.
- Деконтекстуализиран модел на образование.
- Игнорират се позицията на участниците в пространството, дрехите им, физическият им вид, тембъра на гласовете, обкръжаващият шум, интериора на класната стая, мебелите и пр. Счита се, че тези и други подобни признаци нямат значение за резултата, което е еманация на либералния идеал, че всеки може да се стреми към интелектуални висини, независимо от обстоятелствата.

В **диалогичния** модел:

- Нараства разнообразието в класовете и оттам вариациите на училищната култура - ценности, ориентации.
- Ролите на учителя и ученика са вариращи, поради несъвместимостта им с контекста на множествените цели и намерения, не всичките от които са паралелни.
- В множествената училищна култура, значенията, конотациите и последствията от употребата на езика са различни.
- Диалогът става мултивалентен, нелинеен, неопределен и ситуативен, много зависим от контекста и културните различия
- Диалогът има физическа локализация - място и време и се свързва с други актове по място и време.
- Контекстуализиран модел на образование - протича в контекста на съществуващите социални отношения и методи. Оттам:
 - Развиване на метакогнитивна рефлексивност.
 - Акцент върху процеса, а не върху крайния резултат.
 - Придобиване на гъвкав набор от стратегии за дефиниране и решаване на проблеми, което е по-важно от изучаването на някакъв специфичен факт или идея.
 - Усещане за социално участие и солидарност и свързаност с традицията.
 - Участниците в диалога използват разнообразни начини за съзнателно и подсъзнателно изразяване на значения и намерения. [2]
 - Концептуално комуникативната педагогика се базира на няколко принципа:
 - Двустранна, а не едностранна инвенция.
 - Положителна, а не отрицателна антропология.
 - Комуникацията, като предварително условие за образованието.

ОСНОВНИ КАТЕГОРИИ НА ДИАЛОГИЧНАТА ПЕДАГОГИКА

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ. Съгласувана дейност за достигане на съвместни цели и резултати, за решение на значими проблеми или задачи. В него и чрез него се разкриват човешките способности.

- Един от основните начини за активизация на саморазвитието и самоактуализация на детето.
- Средство за междуличностно влияние, основано на взаимно разбиране, междуличностна рефлексия, взаимно оценяване и самооценка.
- В класическата парадигма взаимодействието се тълкува като педагогическо въздействие върху детето чрез активни действия на възрастния, свързано с готовност за приемането им от страна на детето.

ДЪЛБОЧИННО ПЕДАГОГИЧЕСКО ОБЩУВАНЕ. Среца на съпричастни актьори от различни поколения, тук и сега, като и двамата “се учат да живеят” в *съ-битие*.

- Традиционният учител рядко встъпва в такова екзистенциално общуване с детето, а по-често в информационно-ситуативно или реактивно педагогическо общуване от функционален тип.
- Взаимно доверие, поддръжка, готовност за творческо взаимодействие, приемане на другия.

СРЕЩА. Философски термин, употребяван за обозначаване на процеса и акта на взаимно разбиране и взаимодействие на субектите в дълбочинното педагогическо общуване.

- Срещата се осъществява на разни индивидуални, битийни, онтологически нива, като пресичане на жизнените пътища и взаимодействие (съ-битие).
- Тя има особена ценност, тъй като помага на педагога (възрастния) да разбере същността на личностното взаимодействие с детето.

ДРУГОДОМИНАНТНОСТ. Ориентация или насоченост към личността към другите - основата на моралното поведение. Екзистенциално и социокултурно измерение на педагогическия контакт, заедно със "срещата". Педагогическото общуване става **дълбочинно**, ако в него е реализирана другодоминантност.

ДИСКУРС. Дискурсът може да се дефинира като идеологически и културно определена версия на действителността. Идеологическата социализация се осъществява в дискурса.

Дискурсът е комуникативно събитие, осъществено между говорещите (слушачите, наблюдателите и др.) в процеса на комуникативното действие в определен времеви, и пространствен контекст. Това комуникативно действие може да е речево, писмено, да има вербални и невербални съставляващи.

Дискурсът винаги е конкретен. И в широк, и в тесен смисъл, той винаги се свързва с конкретни обекти, обстановка и контекст. Той се интерпретира като жанр (педагогически дискурс) и като социална формация (буржоазен дискурс, организационен дискурс). [5]

КОНТЕКСТ. Времева, пространствена и социална определеност на диалога.

ПЕДАГОГИЧЕСКИ ДОГОВОР. Това е един от механизмите, организиращи субект-субектното пространство на образователното взаимодействие (Жаклин Филу). Образованието се основава на признаването от участниците на себе си и другите като субекти на взаимодействие и определянето на правила и норми на поведение в рамките на "педагогически договор" [4].

Структурните компоненти на договорните отношения са няколко:

- постоянна проявеност и съотнесеност на интересите и ситуативните смисли на партньорите;
- дефиниране на предмет на взаимодействие, който съдържа интересите на партньорите;
- осигуряване и реализация на отговорност на всеки от партньорите в акта на взаимодействието.

- Учителят и ученикът (възрастният и детето) са равноправни носители на договорното съдържание на образованието, което чрез техния договор става събитийно.[4]

ЛИТЕРАТУРА

1. Biesta, Geerd. Education/Communication: The Two Faces of Communicative Pedagogy. // Philosophy Of Education, 1995.
2. Burbules, Nikolas, B. Bruce. Theory and Research on Teaching as Dialogue. Handbook of Research on Teaching, 4th Edition, - Virginia Richardson,1998.
3. Burbules, Nikolas. The Limits of Dialogue as a Critical Pedagogy. Department of Educational Policy Studies, University of Illinois, Urbana/Champaign, Routledge, 2000.E-ed.
4. Filloux,Jacline. Du contrat pedagogique. Le discours inconscient de l'ecole. - P., 1996.
5. Van Dijk,Theodor. Ideology: A Multidisciplinary Approach. - London, 1998.